

Venäjän vaikuttamistoimet Ukrainassa: paikallisväestön näkökulmia ja tulkintoja

Elisa Norvanto, Heidi Ruotsalainen ja Jukka-Pekka Schroderus

Abstract

In 2014, Russia rolled into Crimea, orchestrated a swift and one-sided referendum, and annexed the Ukrainian territory. The Ukrainian government as well as Western countries were blindsided by the attack and slow to provide any response. Due to the comprehensive and cross-sectoral Russian effort, it became obvious that Russia had prepared the Crimea operation for years. This paper examines some characteristics of the Russian hybrid influencing operations – the methods and tools used in Ukraine from the local perspective. The purpose of the study is to gain insights on how the local population felt this influence and further, how they reacted to these actions namely before the annexation of Crimea. The study is based on document review and empirical data collected in Ukraine during May 2019, comprising of 18 interviews, which were analysed by using content-driven analysis. Warden Five Ring Model was adapted to formulate the interview questions, and the Russian influencing operations are perceived as being part of Russian hybrid warfare towards Ukraine. The results of the study suggest that Russia had started employing non-military means, against Ukraine years before the armed aggressions started. Among others, it engaged in a propaganda war against Ukraine, meddled in Ukrainian elections, supported pro-Russian political forces in Ukraine, established political and military influence, and introduced treaties and bilateral agreements beneficial to Russia. However, the results of the study indicated that the above-mentioned activities were not perceived as hostile or abnormal, as Russia was considered as a friendly or even brother-like country. The dominance of information space until 2014 allowed Russia to target and exploit Ukrainian protest potential and create and fuel tensions between Russian and Ukrainian speaking population. The use of cyber domain was an important factor in the achievement of Russian victory in the Crimea operation. Russian influencing operations already prior to annexation of Crimea demonstrated how cyber operations are used not only to disrupt technical systems, but also how they can be used to psychologically influence audiences.

Johdanto

Kevättä 2014 voidaan pitää eräänlaisena käännekohtana Euroopan turvallisuusympäristössä Venäjän aloittaessa Krimin valtauksen hyödyntäen perinteisiä ja ei-perinteisiä sodankäynnin keinoja. Konfliktin laukaisevana tekijänä pidetään Ukrainan halua siirtyä vahvemmin lännen vaikutuspiiriin sekä tiiviimpään yhteistyöhön Euroopan unionin (EU) kanssa. Marraskuussa 2013 vallassa oleva presidentti Janukovitš kuitenkin kieltäytyi allekirjoittamasta Ukrainan ja EU:n välistä lähentymissopimusta. Tästä seurasi kuukausia kestäneet Euromaiden mielenosoitukset Kiovassa, jotka johtivat arviolta noin 100 ukrainalaisen kuolemaan.

Venäjän toimista Ukrainassa on käytetty termiä ”hybridiuhka” ja ”hybridisodankäynti”, sillä se käytti poliittisia, sotilaallisia, taloudellisia, sosiaalisia ja informatiivisia keinoja strategisten tavoitteidensa saavuttamiseksi. (Puustola & Lalu 1/2015, 1–2.) Venäjä käyttää vaikuttamisoperaatioissaan jo tsaarin ajalta periytyneitä keinoja, jotka jalostuivat neuvostoajana. Tekninen kehitys, erityisesti kybertoimintaympäristö, on mahdollistanut keinovalikoiman laajenemisen. Venäjän on todettu nousseen yhdeksi maailman suurimmista kybervakoilun toimijoista. Venäjä tiedusteli Ukrainan tietojärjestelmiä ja käytti jo Georgiassa testattuja haittaohjelmia ja kokemuksia hyväkseen operaatiossa. (Iasiello 2017, 51–63.) Krimin valtauksen aikana, vuonna 2014 Venäjä hyödynsi laajasti kybertoimintaympäristöä informaatiovaikuttamisen väylänä osana kokonaisstrategiaansa, ja rakensi vaihtoehtoisia narratiiveja sekä todellisuuksia Krimin valtauksen johtavista tapahtumista, onnistuen näin hämmentämään ukrainalaisia ja Euroopan yhteisöä. Kaikkiaan Venäjän vaikutus Ukrainassa on ollut voimakasta, ja se on integroitunut valtionhallinnon eri tasoille. Tästä syystä vaikuttaminen Ukrainassa ennen Krimin valtausta on ollut kustannustehokasta ja suhteellisen helppoa.

Useat tutkijat ja analyytikot ovat jälkikäteen todenneet, että ennusmerkit Venäjän suunnitelmista Ukrainan valtaamiseksi olivat olleet havaittavissa jo pitkään. Miksi sitten Venäjän helmikuussa 2014 operoimat hyökkäykset tulivat ukrainalaisille ja länsimaille yllätyksenä? Vai havaitsiko paikallisväestö kuitenkin muutoksia arjessaan ja ympäristössään ennen ”vihreiden miesten” ilmaantumista? Entä millaisia tulkintoja he näille muutoksille antoivat, ja olisiko niiden perusteella voitu aloittaa tarvittavat vastatoimenpiteet Krimin haltuunoton ja Itä-Ukrainan sodan ennaltaehkäisemiseksi?

Tässä artikkelissa tarkastelemme Krimin valtausta edeltäviä tapahtumia Ukrainan kansalaisten näkökulmasta. Haastatteluihin ja aiempaan tutkimukseen perustuen kuvataan, miten ja millaisia Venäjän kybertoimintaympäristössä tapahtuvia vaikuttamiskeinoja ukrainalaiset havaitsivat, ja millaisia tulkintoja he

niille antoivat. Tutkimusaineisto koostuu 18 ukrainalaisen asiantuntijan haastattelusta. Tarkastelumme lähtökohtana on, että Venäjän toimia Ukrainassa voidaan kuvata hybridisodankäynniksi, jossa kyberulottuvuutta käytettiin hyväksi strategisten tavoitteiden saavuttamiseksi¹.

Hybridivaikuttamisen tutkimuksesta

Itä-Ukrainassa on käynnissä sota, missä Minskin rauhansopimuksia rikotaan säännöllisesti (ks. esim. Brunson 2019). Tilanteen luonteesta käytetään tarkastelukulmasta riippuen eri määritelmiä (ks. esim. Raitasalo 2018). Länsimaisessa diskurssissa Venäjän toimista Ukrainassa on käytetty sekä hybridivaikuttamisen että hybridisodankäynnin määritelmää. (ks. esim. Wither 2016.)

Hybridivaikuttamisesta on tullut viime vuosien keskeisimpiä turvallisuus- ja puolustuspolitiikan sekä julkisen keskustelun käsitteitä. Vuonna 2014 hybridisodankäynnin termi nousi puolestaan median kautta suuren yleisön tietoisuuteen Venäjän miehittäessä Ukrainalle kuuluvan Krimin niemimaan ilman aseellista väkivaltaa. (Puistola & Lalu 2015, 1.) Venäjän on käyttänyt Ukrainassa aggressiivisesti sotilaallisen voiman lisäksi myös kyber- ja informaatiovaikuttamista omien etujensa ajamiseen. Krimin miehitystä ja Itä-Ukrainan tapahtumia onkin laajasti tutkittu hybridisodankäynnin kontekstissa vuodesta 2014 lähtien (ks. esim. Erol & Safak 2015, 261–277; Renz & Smith 2016).

Hybridivaikuttaminen on käsitteenä lähellä hybridisodankäyntiä. Frank G. Hoffmanin katsotaan olevan ensimmäinen, joka käytti termiä kuvaamaan sotilaallista operaatiota, hänen selittäessään Talibanin ja Al-Qaidan kaltaisten organisaatioiden kykyä vastustaa paremmin varusteltua armeijaa. Hoffmanin määritelmä perustuu ajatukseen, että sotaa ei käydä sopivilla aseilla, vaan aseet muokataan sopivaksi sotaan. Vastustaja voi käyttää tavanomaisia ja epätavanomaisia lähestymistapoja ja niihin liittyviä taktiikoita, joko eri vaiheissa tai yhdenaikaisesti saavuttaakseen halutun vaikutuksen. (Hoffman 2007.)

Hybridivaikuttaminen on hybridisotaa laajempi käsite. Renz & Smith (2016) mukaan hybridivaikuttamisen ja -sodankäynnin käsitteet eroavat siinä, että hybridivaikuttamisesta puhuttaessa perinteisen sotilaallisen toiminnan väkivaltaisuutta ei välttämättä sisällytetä käsitteeseen. Lehdon (2014) mukaan Venäjän toimia Ukrainassa voidaan kuvata hybridisodankäynniksi, sillä se on käyttänyt sotilaallisia ja ei-sotilaallisia keinoja poliittisten tavoitteiden saavuttamiseksi. (Lehto 2014, 67–89.) Molemmissa määritelmässä kyberoperaatiot ja kybertoimintaympäristön hyödyntäminen nähdään osana keinovalikoimaa.

Vaikka hybridisodankäynnin konseptin hyödyllisyydestä löytyy monia näkemyksiä, vallitsee tutkijoiden keskuudessa lähes yksimielinen käsitys siitä, että

kyberympäristön, on muokannut sodan näyttämöä. Toinen merkittävä asia on internetin ja sosiaalisen median myötä laajentunut informaatioympäristö verkottumisen ja tiedon levittämisen mahdollistajana. (ks. esim. Lehto & Limnell 2017; Bachmann 2015.) Myös Wither (2016) näkee 2000-luvulla voimakkaasti kehittyneen kyberympäristön yhtenä oleellisena tekijänä hybridisodankäynnin nousussa. Toinen huomattava ero aiempiin konflikteihin nähden on painopisteen vaihtuminen aseellisten voimakeinojen käytöstä ei-aseellisiin keinoihin. (Wither 2016, 73–87.)

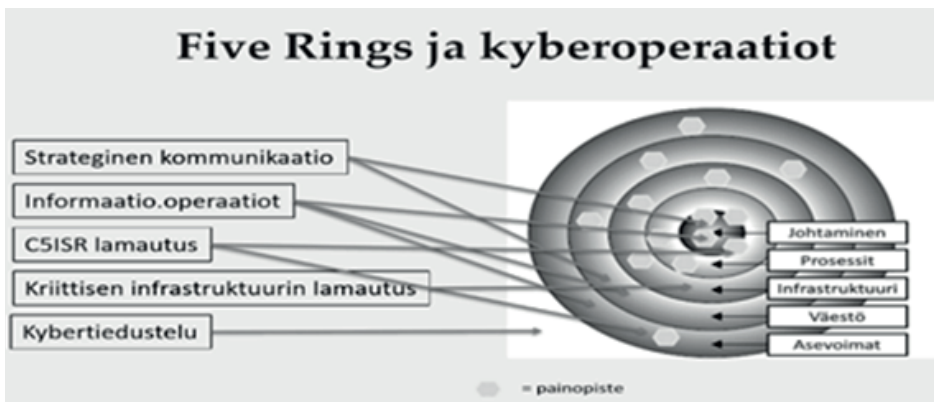
Etenkin informaatiovaikuttamista on painotettu vuoden 2014 jälkeisissä määritelmässä, ja se on ollut tärkeässä roolissa myös Krimin valtauksessa. Miehistyksen yhteydessä krimiläisiä viestiverkkoja häirittiin kyberhyökkäyksillä, minkä seurauksena niin Ukrainan hallinto kuin kansalaiset jäivät ilman puhelin- ja internetyhteyksiä. Krimillä katkaistiin myös ukrainalaiset televisiolähetykset ja ne korvattiin venäläisillä lähetyksillä. Sosiaalinen media täyttyi venäläisistä ”trolleista”, jotka pommittivat keskustelukanavia venäläismielisellä propagandalla. Näin päättäjät kuin kansalaisetkin pidettiin pimennossa siitä, mitä todella oli tapahtumassa.

Kehäteoria ja kyberoperaatiot

Lehdon ja Limnellin (2017) mukaan kyberoperaatiot muodostavat kokonaisuuden, jolla horjutetaan vastustajan kybertoimintaympäristön tieto- ja informaatiooperusteisia järjestelmiä sekä eri toimijoiden tilannetietoisuuden muodostumista. (Lehto & Limnell 2017, 199.) Kyberoperaatioita sodankäynnin välineinä voidaan tarkastella systeemisestä näkökulmasta, johon kehäteoria (The Five Rings Model) tarjoaa oivan analyysikehikon. Kehäteoria on yhdysvaltalaisen ilmavoimien upseerin John Wardenin kehittämä teoria, jonka tarkoituksena on helpottaa hyökkäysten painopisteen määrittämistä valitun strategian pohjalta (Warden 1998, 170–188). Teorian perusajatuksena on vihollisen ajattelemisen yhtenä suurena järjestelmänä, johon sisältyy asevoimien lisäksi myös koko muu yhteiskunta valtionjohtoa myöten. Wardenin teorian mukaan sotaa ja asevoimia tulee ajatella yhtenä politiikan välineistä. Sodan päämäärät ovat aina poliittisia, eikä sotatoimien ensisijaisena tarkoituksena ole vihollisen asevoimien tai yhteiskunnan tuhoaminen. (Fadok, 1995, 25.) Painopisteet pitävät järjestelmässä yllä tasapainoa, ja ne ovat toisistaan riippuvaisia. Vaikuttamalla järjestelmiin voidaan tasapainoa järkyttää. Kohteet tulisi valita siten, että niiden tuhoaminen vaikuttaisi heikentävästi vihollisen taloudellisiin kykyihin jatkaa taistelua. (Warden 1988, 40–55.)

Teoriamalli rakentuu viidestä sisäkkäisestä kehästä: mitä sisemmällä kehällä toiminta tapahtuu, sitä enemmän se vaikuttaa operaation tai taistelun lopputulokseen. Warden on määrittänyt sotaan kuuluvat osa-alueet, joihin vaikuttamalla voitaisiin sodan tavoitteet saavuttaa mahdollisimman kustannustehokkaasti. (Olsen 2007, 108) Näitä ovat: johto ja johtajisto, pitäen sisällään muun muassa vihollisen valtionjohdon ja sotilasjohdon (leadership); koko järjestelmälle elintärkeät prosessit, resurssit ja kohteet, jotka mahdollistavat toiminnan ylläpitämisen (system essentials), infrastruktuuri (infrastructure), pitäen sisällään kuljetukseen liittyvät resurssit ja kohteet kuten rautatiet, lentokuljetus, tie verkko, merikuljetukset, datayhteydet ja puhelinyhteydet; tavallinen kansa (population); liikekannalla oleva asevoima (forces) asejärjestelmien, varusteiden, tarvikkeiden ja taktiikoineen. (Warden 1995.) Kuvassa 1 (alla) on esitetty kyberoperaatioiden vaikutukset Wardenin määrittämien sodankäynnin eri osa-alueisiin.

Wardenin kehällä kaikki ympyrät kytkeytyvät toisiinsa. Suurin välitön vaikutus saadaan vaikuttamalla ympyrän keskelle. Vaikuttamalla suoraan systeemin ”aivoihin”, eli johtoon, voidaan sen muutkin osat lamauttaa. (Olsen 2007, 109.) Tyypillisiä kohteita kehällä ovat siis valtionjohto ja sen yhteydet sisältäen esimerkiksi asevoimien sisäiset kommunikointivälineet, propagandan, valtamedian sekä sosiaalisen median. Wardenin kehäteorian ymmärtämiseksi vihollinen tulee mieltää järjestelmänä, eikä vain yhteiskunnastaan irrotettuina asevoimina (Faber 2002, 102). Samalla myös omat joukot tulee mieltää järjestelmänä. Teorian mukaan tulee valita sellainen sotilasstrategia, joka palvelee parhaiten poliittisten tavoitteiden saavuttamista. Kohdetyypit valitaan ja painopisteet luodaan sotilasstrategian toteuttamiseksi. (Fadok 1995, 26.)

Lehto on osoittanut Wardenin kehämällin hyödynnettävyyden vastustajan kyberoperaatioiden vaikutusten ymmärtämiseksi (Lehto 2018). Lehdon mukaan kyberoperaatiot voidaan jakaa hyökkäyksellisiin toimiin (kybervaiikut-taminen), joihin sisältyy strateginen kommunikaatio, informaatio-operaatiot, kriittisen infrastruktuurin lamautus ja C5ISR-kohteisiin tehtyt hyökkäykset ja puolustuksellisiin toimiin (kybersuojautuminen) ja tiedusteluun (kyber-tiedustelu) kyber-toimintaympäristön eri rakenteissa. Kyberoperaatioita voi-daan toteuttaa kolmella tasolla: strateginen, operatiivinen ja taktinen. Lisäksi kyberoperaatioita toteutetaan sotaa alemmissa konflikteissa osana sotilaallista, poliittista ja taloudellista painostusta. Kybersodassa kohteina voivat olla yhteis-kunnan kriittinen infrastruktuuri, kansalaisten käyttämät palvelut sekä viran-omaisten järjestelmät ja verkot. (Lehto 2017.)

Tutkimuksen toteutus

Hybridivaikeuttamista on tutkittu laajasti Ukrainan kontekstissa eri tieteenaloil-la. Aikaisemmat tutkimukset ovat keskittyneet isolta osin Venäjän sotatoimien tai/ja informaatiovaikeuttamisen tarkasteluun kansainvälisen yhteisön ja turval-lisuuspolitiikan näkökulmasta (ks. esim. Renz & Smith 2016; Erol & Safak 2015; Kofman ym. 2017). Kuitenkin ukrainalaisten näkemysten ja tulkintojen tarkas-telu yhteiskunnan tilasta ja Venäjän toimista ennen sodan alkua voi lisätä ym-märrystä vaikeuttamisen muodoista ja mahdollisista vastatoimista. Näin ollen tämän tutkimuksen tavoitteena on lisätä ymmärrystä siitä, miten ja millaista kyber-toimintaympäristössä tapahtuvia Venäjän vaikeuttamistoimia Ukrainassa ilmeni ennen Krimin valtausta, miten niihin reagoitiin ja millaisia tulkintoja paikallisväestö niille antoi.

Tutkimusaineisto kerättiin puolistrukturoiduilla teemahaastatteluilla ja vastaukset analysoitiin hyödyntäen abduktiivista sisällönanalyysia. (Eskola & Suoranta 1998) Tutkimuksen teoreettinen viitekehys muodostui hybridisodan-käynnin ja kyberulottuvuuden määritelmästä. Hyödynsimme Martti Lehdon kyberoperaatioiden määritelmää sekä Wardenin kehämällia haastattelukysy-mysten muotoilussa.

Haastattelujen kohderyhmänä olivat Harkovassa ja Kiovassa toimivat Ukrai-nan elinkeinoelämän, median, paikallishallinnon, kansalaisjärjestöjen, paikal-listen turvallisuusviranomaisten edustajat sekä eri ministeriöiden virkamiehet. Haastateltavilta kysyttiin kysymyksiä liittyen Venäjän vaikeuttamistoimiin ja siihen, millaisia muutoksia ne aiheuttivat haastateltavien ympäröivässä yhteis-össä, julkisessa keskustelussa ja/tai organisaatiossa.

Empiirisen aineiston laajuuden ja monipuolisuuden takaamiseksi tavoitteena oli haastatella eri taustaisia (ammattiryhmä, sukupuoli) ukrainalaisia asiantuntijoita. Haastateltavien löytämisessä hyödynnettiin ”lumipallomenetelmää”, eli haastatteluun kutsuttuja henkilöitä pyydettiin nimeämään tuttavapiiristään muita haastatteluun soveltuvia henkilöitä. Haastattelukutsu lähetettiin kaikkiaan 34 henkilölle, ja haastatteluun osallistui 18 ukrainalaista. Haastattelut toteutettiin yksilöhaastatteluina toukokuussa 2019 Kiovassa ja Harkovassa englannin ja venäjän kielillä. Haastatteluihin osallistuminen oli vapaaehtoista ja haastattelujen alussa tehtiin jokaisen haastateltavan kanssa haastattelusopimus. Haastattelut nauhoitettiin, venäjänkieliset haastattelut käännettiin suomen kielelle ja haastattelujen aikana tehtiin muistiinpanoja.

Venäjän vaikuttamiskeinot Ukrainassa paikallisten näkökulmasta

Tässä luvussa yhdistämme aiempaa kirjallisuutta ja haastatteluaineistoamme, muodostaen niistä analyysejä paikallisväestön näkemyksistä ja tulkinnoista Venäjän vaikuttamistoimille.

Venäjän etulyöntiaseman osatekijät

Krimin valtauksessa Venäjän etulyöntiasemaa vahvistavan kokonaisuuden osatekijät olivat Venäjän ja Ukrainan pitkä yhteinen historia ja Venäjään integroituminen yhteiskunnan eri tasoilla ja osa-alueilla. Lisäksi Venäjän asevoimien läsnäolo Krimillä ja Itä-Ukrainan rajalla, sekä muutamaa vuotta aiemmin alkanut Ukrainan asevoimien alasajo, edesauttoivat Venäjän pyrkimyksiä. Myös Ukrainan lainsäädäntö mahdollisti Venäjän vahvan läsnäolon. (H16.)

Yhteinen historia vaikuttamisen keinona

Ukraina on kuulunut Venäjän etupiiriin vuosisatojen ajan. Ukrainalla ja Venäjällä on pitkä yhteinen historia, sillä Ukrainan alue kuului pääosin Venäjän valtakuntaan 1700-luvulta aina tsaarin Venäjän luhistumiseen saakka. Ukrainan kansallisen identiteetin rakentaminen on ollut vaikeaa, sillä venäläiset ovat hahmottaneet Ukrainan eräänlaiseksi rajamaaksi. Ukrainan strateginen asema Venäjän valtakunnan turvallisuuden kannalta onkin aina ollut keskeinen. Tsaarin vallan romahdettua Ukrainan itsenäisyyden aika jäi lyhyeksi. Neuvostohallinto sovjetisoi Ukrainan nopeasti ja maassa aiheutettiin lukuisia keinotekoisia

nälänhätiiä, joissa kuoli miljoonia ukrainalaisia. Krimin alue liitettiin osaksi Neuvosto-Ukrainaa vuonna 1954.

Venäjän harjoittaman informaatiovaikuttamisen taustalla nähdään olevan sen omien ulkopoliittisten intressien vahvistaminen entisissä Neuvostoliiton maissa. Venäjän presidentti Vladimir Putin on puhunut usein tavoitteestaan luoda “Venäjän maailma” (Russki Mir), tarkoittaen tällä venäjänkielisiä ihmisiä ja arvomaailmaa, joka vastustaa läntistä yhteiskuntaa. Haastateltavien mukaan yhteisen historian ja Venäjän vahvan vaikutusvallan vuoksi Krimin liittäminen osaksi Venäjää ei ole ollut paikallisella tasolla yhtä helposti tuomittavissa, kuin muualla Euroopassa (H2, H8).

Krimin asema osana Ukrainaa oli ollut haasteellinen jo Ukrainan itsenäistymisestä, eli vuodesta 1991, lähtien. Ukrainan tapauksessa Krimin valtauksen taustalla katsotaan olevan sekä turvallisuus- että ulkopoliittiset tavoitteet. Alueella sijaitsee Venäjän Mustanmeren laivaston päätukikohta Sevastopolissa. Ukraina ja Venäjä olivat sopineet laivastotukikohdan käytöstä ja tämä sopimus uusittiin vuonna 2010. Sopimuksen uusimista voidaan pitää strategisen tason virheenä, sillä se mahdollisti venäläisten joukkojen jäämisen Krimille ja piti yllä Venäjän vaikutusvaltaa alueella. Sopimus on ollut Venäjälle tärkeä, koska Mustanmeren meri- ja rannikkoalueet eivät mahdollista vastaavan laivastotukikohdan perustamista Venäjän alueille. Lisäksi Krimin ympärillä olevalla merialueella on suuret kaasua- ja öljykentät. Näiden hallinta on siirtymässä myös venäläisille. (H8; H7.) Toinen merkittävä tekijä Krimin valtauksen taustalla oli Ukrainan lähentyminen lännen ja erityisesti Naton kanssa. Ukrainan koillisrajalta on alle 600 km Moskovaan. Ukrainan sijainti on keskeinen Moskovan turvaamisen näkökulmasta, mutta sen lisäksi kyseessä on arvovaltakysymys: Ukrainan lähentyminen Euroopan unioniin ja Natoon ajaisi Ukrainaa kauemmaksi ”Venäjän maailmasta”.

Venäjän katsotaan vaikuttaneen Ukrainaan vuosisatojen ajan. Ukrainan näkökulmasta merkittävin yksittäinen historiallinen tapahtuma on ollut Ukrainan itsenäistyminen Neuvostoliitosta vuonna 1991. Moni haastateltava korosti tapahtumaa eräänlaisena irtaantumisenä ikeen alta. Kuitenkin samaan aikaan osa haastateltavista totesi, ettei maassa olla vielä täysin totuttu itsenäisyyteen, eikä Ukrainassa ole saavutettu täydellistä riippumattomuutta Venäjältä. (H9; H10; Applebaum 2018, 13–19.) Toinen merkittävä tapahtuma Ukrainan lähi-menneydessä oli vuoden 2004 Oranssi vallankumous, mikä koettiin käännekohtana Venäjän vaikutusvallan vähenemiselle. Moni koki Euromaidanin jatkumoksi vuoden 2004 tapahtumille (H2; H10).

Haastateltavat näkivätkin Venäjän vaikuttamistoimet pitkänä jatkumona, mitkä poikkileikkaavat maiden yhteistä historiaa. Yhteisestä historiasta huolimatta ukrainalaiset kokevat Ukrainan ja Venäjän kansat, kahdeksi eri kansaksi.

Ukrainalaiset kokevat, että yhteinen menneisyys Venäjän kanssa on jättänyt kansaan pysyvän trauman, minkä käsitteleminen on kesken. (H2.) Historian kipeimmät kokemukset liittyvät holodomoriin, eli keinotekoisella nälällä aiheutettuun kansanmurhaan 1930-luvun alussa ja sotavuosiin. Monimutkaisesta historiasta huolimatta haastateltavat kokivat, että Ukrainan historiaa on opetettava kouluissa ja vaikeistakin teemoista on kyettävä puhumaan. Tämä mahdollistaa tulevien sukupolvien tietoisuuden menneisyydestä. (H2; H7.) Vielä ennen vuotta 2015, holodomoriin suhtauduttiin yleisellä tasolla neuvostokansan yhteisenä suurena tragediana. Yhden haastateltavan mukaan vuoden 2014 tapahtumien jälkeen Ukrainassa on alettu keskustelemaan laajemmin holodomorin todellisista taustoista lisäten ymmärrystä Stalinin operoiman kansanmurhan luonteesta, joka aiheutti arviolta 3–7.5 miljoonan ukrainalaisen kuoleman (H10).

Krimin valtaus ja Itä-Ukrainan sodan alku

Vuonna 2014 helmikuussa Sotshin olympialaisten vetäessä muun maailman huomion itseensä Venäjä miehitti Krimin tunnuksettomilla erikoisjoukkojen sotilaillaan. Operaatio oli perinteinen *maskirovka* operaatio², johon yhdistyi laajasti kybervaikuttamista. Operaatiota oli suunniteltu pitkään ja informaatioympäristöä oli muokattu etenkin Krimillä Venäjä-myönteiseksi. Venäjä hyödynsi operaatiossa informaatio- ja kybervaikuttamisesta Georgiassa ja Virossa saatuja kokemuksia (Danylyck 2016, 36).

Operaatio aiheutti tarkoituksenmukaisesti kaaoksen Ukrainassa ja laajamittaisen hämmennyksen muissa Euroopan valtioissa. Venäjän edustajat kielsivät pitkään olevansa valtauksen takana. Venäjän hallinnon keskeisenä viestintä oli se, että Ukrainassa on tapahtumassa Yhdysvaltain tukema fasistinen vallankaappaus, eikä Venäjällä ole mitään osuutta väkivaltaisuuksissa. Huomionarvoista on se, että Venäjän erikoisjoukkojen ilmestyessä Krimin alueelle merkittävä osa paikallisista asukkaista suhtautui tähän neutraalisti tai positiivisesti. Osa poliiseista ja venäläisiä torjumaan lähetetyistä erikoisjoukkojen sotilaista liittyi valtaajiin. Osa krimiläisistä näki niemimaan liittämissä Venäjään tarpeellisenä toimenpiteenä fasistisia ryhmittymiä vastaan. (H12.)

Erään haastateltavan mukaan venäläiset ja separatistit yrittivät alun perin saada hallintaansa koko Novorossijan alueen mukaan lukien Harkovan ja Odessan. Harkovassa venäläiset ja separatistit pyrkivät ottamaan haltuunsa Harkovan tärkeimmät hallintorakennukset. He pystyivät valtaamaan muutamman hallintorakennuksen ja nostamaan Venäjän liput Ukrainan lippujen tilalle. Ukrainainan viranomaiset onnistuivat kuitenkin lopulta torjumaan valtausyritykset. Kaupungin säilyminen ukrainalaisten hallinnassa oli henkisesti tärkeää,

koska kaupunki sijaitsee vain 30 kilometrin päästä Venäjän rajasta, ja se on Ukrainan toiseksi suurin kaupunki (H4; H5).

Haastateltavat toivat esille myös Mariupolin ja Odessan kaupunkien tapah-
tummat. Venäläiset ja separatistit pyrkivät ottamaan kaupungit ja satamat hal-
tuunsa, ja näin estämään ukrainalaisten tavaroiden maastaviennin ja ulko-
maankaupasta kertyvien tulojen saannin. Molemmissa kaupungeissa ukraina-
laiset viranomaiset kykenivät kuitenkin vakauttamaan tilanteen. Harkovan ja
Odessan operaatioiden epäonnistuessa Venäjä ja separatistit saivat kuitenkin
haltuunsa Krimin, jossa he järjestivät hyvin nopeasti kansanäänestyksen alueen
liittämisestä Venäjään (H4). Krimin lisäksi separatistit onnistuivat saamaan
valta-aseman Donetskin ja Luhanskin alueilla. Erään tulkinnan mukaan yh-
tenä tekijänä tähän oli se, että suuri osa alueen väestöstä on etnisiä venäläistä
(BBC 2018).

Ukrainan asevoimien alasajo ja valtionhallinnon Venäjä-yhteydet

Haastateltavat arvioivat, että Ukrainan vastaisten toimenpiteiden valmistelut
oli aloitettu jo ennen vuotta 2010. Eräät haastateltavat totesivat ensimmäisten
venäläisten poliitikkojen ilmoittaneen jo 1990-luvun alussa, että Ukraina on
menetetty vain väliaikaisesti. Budapestin vuoden 1994 ydinaseiden luovutta-
mista koskeva sopimus ja vuoden 2003 Kertsinsalmella tapahtunut Tuzlan
kriisi nähtiin varhaisina signaaleina tulevasta aggressiosta. Tätä voidaan pitää
osoituksena Venäjän johdonmukaisesta ja pitkän tähtäimen politiikasta Ukrai-
nassa. (H4.)

Venäjän kanssa syvenevää yhteistyötä itsessään ei yleisesti pidetty ongelmal-
lisena, vaan maassa vallitseva tyytymättömyys ja turvattomuuden tunne liittyi-
vät pitkään jatkuneeseen poliittiseen ja taloudelliseen epävakauteen sekä
laajamittaiseen korruptioon. Kansalaisten luottamus valtion instituutioita ja
poliittista eliittiä kohtaan oli huonolla tasolla. Vuoden 2013 lopulla alkaneissa
mielenosoituksissa ukrainalaiset vaativat maalleen kurssin muutosta ja selkeää
eurooppalaista suuntaa. Koska Venäjää pidettiin yleisesti ystävällisenä veljes-
kansana, ei Venäjän integroitumista yhteiskunnan eri tasoille koettu turvalli-
suusuhkana. (H7; H10; Gonchar 2017, 128–154.)

Itä-Ukrainan sodan alkaessa Ukrainan asevoimien taisteluvalmius oli heikko
niin varusteiden kuin johtamisen osalta. (H8.) Yhtenä keskeisenä syynä tälle
nähtiin se, että Ukrainan valtion turvallisuuspalvelut olivat Venäjän voimak-
kaan vaikutuksen alaisina aina vuoteen 2014 asti. Osa poliittisesta johdosta oli
tarkoituksellisesti heikentänyt Ukrainan asevoimien suorituskykyä. Esimerkiki-
si vuosina 2012–2014 Ukrainan puolustusministerinä toiminut Pavlo Lebedyev
oli Venäjän kansalainen, ja hänen sekä hänen edeltäjänsä, Mykhailo Yezhelin

aikana, Ukrainan armeijaa heikennettiin merkittävästi. Armeijan varusteita myytiin pois pilkkahintaan vuosina 2010–2013. Haastateltavat näkivät, että venäläisten tarkoituksena oli varmistaa Ukrainan asevoimien heikko suorituskyky Venäjän aloittaessa separatistien tukemana aggressiot. (H7; H9.)

Sodan alkuaikana vallassa ollut presidentti eli Viktor Janukovitš tunnettiin myös avoimen venäjämielisenä. Donetskin alueen kuvernöörinäkin toimineen Janukovitšin presidenttikauden aikana Ukrainan turvallisuuspalveluiden avaintehtäviin valittiin Donbassin alueen henkilöitä. Lisäksi Janukovitšin aikana (huhtikuussa 2010) Venäjä ja Ukraina solmivat jatkosopimuksen Venäjän Mustanmeren laivaston tukikohdan vuokra-ajan jatkumisesta myös vuoden 2017 jälkeen. Tämä päätös tehtiin huolimatta siitä, että Ukraina oli virallisesti ilmoittanut pyrkivänsä EU:n jäseneksi. Ukraina oli myös vuonna 2008 esittänyt halukkuutensa käynnistää Naton kanssa jäsenyysskeskustelut. Tämän oletettiin tekevän Venäjän Mustanmeren laivastotukikohdan jatkamisen kyseenalaiseksi 2017 päättyvän sopimuskauden jälkeen. Janukovitšin presidentin valinnan jälkeen Nato-jäsenyysskeskustelut kuitenkin jäädettiin vuonna 2010. Ukrainan ja EU:n lähentymistä presidenttikaudellaan voimakkaasti ajaneen Janukovitšin Venäjä-lojaliteetti ilmentyi lännelle viimeistään marraskuussa 2013, hänen ilmoittaessaan päätöksestään olla allekirjoittamatta Ukrainan ja EU:n välistä yhteistyösopimusta ja puolestaan vahvistavansa kumppanuussuhteitaan Venäjän kanssa. (H7.)

Ukrainan korkeiden virkamiesten läheiset Venäjä-suhteet, keskeisimpien poliitikkojen strategisen tason passiivinen toiminta sekä Ukrainan armeijan vuosia kestänyt alasajo vaikuttivat ratkaisevasti vastatoimien käynnistämiseen. Venäjän joukkojen ilmaantuessa Krimille Ukraina ei vastannut miehitykseen omien joukkojensa osalta. Krimillä ei ollut yhtään aluetta, missä ukrainalaiset olisivat torjuneet venäläisten toimenpiteet. Joukkojen johtaminen taistelutilanteessa oli heikkoa Ukrainan armeijassa, sillä toiminta oli vuosien ajan keskittynyt kansainvälisiin rauhanturvaoperaatioihin (H8). Tilannetta vaikeutti entisestään Venäjän informaatioympäristön dominointi erityisesti Krimillä ja Itä-Ukrainassa.

Sittemmin Ukrainan asevoimissa on tehty järeitä toimenpiteitä sotilaallisen suorituskyvyn vahvistamiseksi. Upseerien palkkoja on nostettu, asevoimien koulutusta kehitetty ja armeijaa ammattimaistettu. Vuoden 2015 jälkeen asevoimien budjettia on lisätty 4 %-yksikköä (2 prosentista 6 prosenttiin), ja Ukrainan valtionvarainministeriö on linjannut puolustusmenojen olevan tällä hetkellä maan keskeisin prioriteetti. (H7) Yhteistyötä muun muassa Yhdysvaltojen ja Kanadan kanssa on tiivistetty. Tavoitteena on, että asevoimilla tulisi olla kyky työntää Venäjän joukot pois Ukrainasta. (H8.)

Ukrainalaiset kokevat poliittisen johdon olevan kykenemätön hoitamaan yhteiskunnan asioita vallan vaihdoksista huolimatta. Haastattelujen mukaan kansa kokee tarvetta laajalle poliittiselle muutokselle ja etenkin eliitin rikos-oikeudelliseen asemaan. Erityisen suureksi ongelmaksi ukrainalaiset kokevat eliitin korruption, joka on osaltaan mahdollistanut Venäjän sekaantumisen Ukrainan sisäisiin asioihin. Ukrainan poliittisen järjestelmän uudistaminen koetaan kuitenkin hankalaksi, sillä sen taustalla vaikuttavat laajat oligarkki-verkostot. Tavallinen kansa äänestää jaloillaan ja pyrkii töihin muualle Eurooppaan paremman toimeentulon toiveissa. (H2.) Kevään 2019 presidentinvaalien tulos herätti toivoa muutoksesta parempaan, mutta moni suhtautuu edelleen kriittisesti politiikan ja eliitin aseman muutokseen. (H10.) Uskoa muutokseen näyttää kuitenkin vielä olevan, sillä poliittisesti kokematon tv-koomikkona tunnetuksi tullut Zelensky valittiin presidentiksi toukokuussa ja hänen Kansan palvelija -puolueensa sai heinäkuun 2019 vaaleissa enemmistön parlamenttiin.

Venäjän tiedustelupalveluiden toiminta Ukrainassa

Venäjän tiedustelu haravoi etupainoisesti muiden valtioiden järjestelmien heikkouksia ja vahvuuksia. Tietoa kerätään sen käytettävyyden vuoksi, kyse on myös ajantasaisen tilannekuvan rakentamisesta. Ukrainan lisäksi entisistä neuvostotasavalloista, Virosta, Latviasta ja Liettuasta, on kerätty tietoa ja vaikutettu näihin yhteiskuntiin eri tasoilla. Venäjä on pyrkinyt hankkimaan erityisesti tietoja Euroopan valtioiden infrastruktuurista ja puolustuksesta. Tiedonhankinnan tapana Venäjä loi Ukrainaan ”agenttien” verkoston, jonka tehtävänä on vaikuttaa Kremlin päämäärien mukaisesti. Venäjän ”agenttiverkostot” ovat monimuotoisia, ja yksittäisten toimijoiden roolit vaihtelevat. Informaatiokampanjoiden myötä erityisesti ”vaikuttaja-agenttien” rooli on laajentunut. Nuoret nousevat kyvyt ovat erityisessä tarkkailussa ja heidän värväämiseensä panostetaan Venäjällä laajasti. (Välisluureamet 2018, 35–41; Galeotti 2016, 1–3; Lehto & Limnell 2017, 201.)

Venäjän ja Ukrainan pitkä yhteinen historia on kietonut myös yhteiskuntien turvallisuusrakenteet yhteen. Näin ollen Venäjän tiedusteluviranomaiset olivat sisällä Ukrainan turvallisuusrakenteissa jo hyvissä ajoin ennen helmikuun 2014 tapahtumia. Osa Venäjän tiedustelun henkilöstöstä on mahdollisesti toiminut Ukrainassa jo KGB:n aikana. Ukrainan sotilasjohdosta osa oli saanut yleisesikuntaupseerikoulutuksensa Venäjällä, joten keskeisten sotilasjohtajien maalittaminen ei muodostunut ongelmaksi. (H9; H10.) Yhteydet maiden turvallisuusorganisaatioissa ovat vaikeuttaneet osaltaan maan riippumatonta kehitystä. Ukrainan kriisin puhjetessa Venäjän sotilas- ja siviilitiedustelupalvelut olivat soluttautuneet syväälle Ukrainan turvallisuusrakenteisiin. Erityisesti

Krimin alueella GRU:n eli Venäjän sotilastiedustelun verkosto, oli vahva. Ukrainan vastatiedusteluviranomaisilla ei ollut nopeita keinoja puuttua Venäjän toimiin, sillä lainsäädäntö ei mahdollistanut sitä. Toisaalta solutettu organisaatio tuskin kykeni toimimaan erityisen ketterästi. (H14; Galeotti 2016, 3–5; Danylyck 2016, 36.)

Haastatteluissa kävi ilmi, että ukrainalaiset näkivät kahdesta vastakkaisesta näkökulmasta viranomaisten kyvyn suojella yhteiskuntaa Venäjän aggressiolta. Toisen näkemyksen mukaan ukrainalaiset viranomaiset pyrkivät suojaamaan tilannetta epäselvissä olosuhteissa. Viranomaisten nähdään tehneen kaiken voitavansa, mutta koko järjestelmä oli shokissa ja halvaantunut. Toisen näkemyksen mukaan vastatoimia ei kyetty edes tekemään, sillä valtionhallinto oli varomattomuudellaan jo antanut venäläisille operaatioon tarvittavan informaation. (H14; Galeotti 2016, 3–5; Danylyck 2016, 36.) Haastateltavien joukossa vallitsi yhteinen käsitys siitä, että sodan jatkuessa keskeinen haaste oli saada valtionhallinto toimimaan kriisitilanteessa, ja päästä eroon soluttautujista. Ukrainan turvallisuusorganisaatioita onkin ”puhdistettu” sodan alettua, mutta edelleen eri toimijoiden lojaliteettia Ukrainaa kohtaan kyseenalaistetaan. (H10; Galeotti 2016, 3–4.)

Vastakkainasettelua Itä- ja Länsi-Ukrainan välillä

Krimin valtaus ja Itä-Ukrainan sodan alku osoittivat, miten syvästi jakautunut Ukraina on, ja useat haastateltavat totesivat, ettei ukrainalaisilla ole vahvaa kansallisisentiteettiä. (H4; H7; H9; H10.) Ukrainan voidaan katsoa jakautuvan vahvasti Itä- ja Länsi-Ukrainaan.

Jakaantuneisuuteen on osaltaan vaikuttanut se, että ukrainalaiset eivät perinteisesti ole liikkuneet paljoa maan sisällä (H8; H11). Se, mitä ei tunne pelottaa, ja vaeutisoinnilla erityisesti kielikysymyksen ympärillä on onnistuttu lietsoomaan vastakkainasettelua venäjänkielisen ja ukrainankielisen väestön välillä. (H2; H4.) Lisäksi informaatioympäristö on ollut Itä- ja Länsi-Ukrainassa hyvin erilainen. Erityisesti Krimillä ja Donbassin alueella ihmiset on ympäröity vuosikymmeniä Venäjän kulttuurilla ja suurimmassa osassa Krimin kouluista opetuskielenä on venäjä. Myös varallisuuserot ovat vaikuttaneet jakautuneisuuteen. Suhteellisen matalan elintason vuoksi maan itäosien väestö ei ole juurikaan päässyt liikkumaan Euroopassa, mikä osaltaan selittää väestön mielipiteiden eroavaisuuksia suhteessa ulkovaltoihin. (H10.)

Haastateltavien joukossa vallitsi näkemys, että kieliriidat ovat pääosin Venäjän aikaansaamia. (H2; H5). Näin ollen näkemykset Ukrainan vahvasta kahtiajaosta voidaan katsoa olevan osa Venäjän informaatio-operaation tavoitetta. Jakolinjoja on, mutta ne eivät ole niin rajuja kuin annetaan ymmärtää.

Esimerkiksi Itä-Ukrainan sodan alkaessa ukrainalaiset kansalaisaktivistit lähtivät rintamalle taistelemaan nimenomaan yhtenäisen Ukrainan puolesta. (H12.)

Krimin miehittämistä sekä Luhanskin ja Donetskin alueiden haltuunottoa edesauttoi se, että Ukrainan valtionhallinto olivat jättänyt informaatiokentän täysin venäläisille ja venäläinen kulttuuri oli normalisoitu. (H4; H8.) Krimillä toimi venäläisiä korkeakouluja, ja suurin osa peruskouluista oli venäjänkielisiä. Krimillä toimi vain kuusi ukrainankielistä koulua. Lisäksi venäläiset hallitsivat tv-ohjelmia ja sosiaalista mediaa tuottamalla niihin venäjänkielistä ohjelmaa. Tämä oli osasy siihen, miksi venäjänkieliset ukrainalaiset kokivat olevansa enemmän venäläisiä kuin ukrainalaisia. (H12.)

Monet tv-lähetykset kohdentavat sisältönsä tänäkin päivänä Venäjää koskeviin uutisiin ja kulttuuriin, mikä haastateltavien mukaan vaikuttaa voimakkaasti ihmisten yleiseen tietoisuuteen ja myös historiantulkintaan. Osa haastateltavista katsoi, että muun muassa tästä syystä suurin osa ukrainalaisista tietää muiden maiden asioista hyvin vähän, mikä on omiaan lisäämään valheellisen tiedon levittämisen vaikutuksia. (H4.)

Kyber- ja informaatiotoimintaympäristö

Venäjän etulyöntiaseman on varmistanut sen toiminnan yhtenäisyys ja häikäilemättömyys. Venäjä on pystynyt yhdistämään sotilaalliset-, informaatiovaikutamisen- ja juridiset keinot omien tavoitteidensa saavuttamiseksi.

Kyberhyökkäykset

Ukrainalaisiin on sodan aikana pyritty vaikuttamaan iskemällä yhteiskunnan elintärkeisiin toimintoihin ja kriittiseen infrastruktuuriin, mutta niiden vaikutukset paikallisten näkökulmasta ovat olleet vähämerkityksellisiä. Haastatteluaineiston pohjalta voidaan päätellä, että tavallista kansalaista merkittävimmin koskettaneet hyökkäykset kohdistuivat sähköverkkoihin ja pankkijärjestelmiin. Esimerkiksi joulukuun 2015 hyökkäykset näkyivät muun muassa sähkökatkoksinä. (H4.) Tällöin ilmeisesti kybertoimintaympäristöä hyödyntäen Ukrainassa yli 200 000 ihmistä jäi ilman sähköä noin 1–6 tunniksi. Hyökkäysten todellinen vaikutus yleiseen keskusteluun ja ihmisten arkeen oli kuitenkin varsin merkityksetön. Sähköt palautettiin asiakkaille nopeasti, kääntämällä tarvittavat kytkimet käsin päälle tietokoneohjauksen sijaan, katkosten vaikutuksien jäädessä paikallisiksi. Kaikki haastateltavat eivät edes olleet kyberhyökkäyksistä tietoisia (H7). Tätä osaltaan selittää se, että sähkökatkokset ovat maan paikoin huonosta infrastruktuurista johtuen tavanomaisia. Lisäksi kansainvälisessä tarkastelussa

on arveltu, että hyökkäys oli tarkoituksellisesti alueellisesti ja vaikutuksiltaan rajattu, eikä tavoitteena ollut laajamittaisten tuhojen aiheuttaminen. Hyökkäyksen voidaan näin ollen katsoa olleen osaltaan hyökkääjän voimannäyttöä, ja osaltaan se on voinut liittyä Venäjän omien järjestelmien sekä Ukrainan suojautumiskyvyn testaamiseen.

Toinen merkittävä kyberhyökkäys tapahtui kesäkuussa 2017 NotPetya-haittaohjelman levitessä saastuttaen erityisesti ihmisten arkeen vaikuttavia ukrainalaisia yrityksiä, kuten pankkeja, julkista liikennettä ja energian tuotantoa. Hyökkäyksen kohteeksi joutuivat myös ministeriöt. Rahaliikenteen haasteet vaikuttivat suoraan kansalaisten mahdollisuuksiin käyttää luottokorttia ja nostaa käteistä rahaa. (H4.) Kyberhyökkäykset alkoivat Ukrainan kansallispäivän aattona, ja ne oli ensisijaisesti kohdistettu valtion järjestelmiin. Vaikka hyökkäysten takana olevia tahoja ei ole onnistuttu todentamaan, useiden asiantuntijoiden mukaan kyseessä oli poliittisesti motivoitunut hyökkäys Ukrainan valtiota vastaan. (ks. esim. Perlroth, Scott & Frenkel, 2017.)

Lisäksi useampi Venäjän levittämästä propagandasta ja disinformaatiosta kirjoittava kansalaisjärjestön edustaja kertoi joutuneensa usean kyberhyökkäyksen kohteeksi. Yksi haastateltavista kertoi vuoden 2013 aikana hänen järjestöönsä kohdistuneista useista palvelunestohyökkäyksistä. Pahimmillaan järjestön verkkosivut olivat hyökkäysten seurauksena alhaalla muutaman kuu-kauden ajan. Lisäksi järjestön yhteistyökumppaneiden Skype-tilien käyttö oli tehty keväällä 2013 mahdottomaksi, sillä niihin alkoi tulla taukoamatta soittoja tuntemattomista numeroista useamman viikon ajan. (H2.)

Informaatiovaikuttaminen

Venäläisillä oli Ukrainan informaatiokenttä hallussaan aina vuoteen 2014 asti. Merkittävä osa Ukrainassa ilmestyneistä julkaisuista painettiin aiemmin Venäjällä, ja tämä vaikutti välillisesti siihen, mitä lehdistössä kirjoitettiin. Myös Ukrainan televisiokanavat olivat venäläisten vaikutusten alaisia, eikä ollut ole-massa lainsäädäntöä, mikä olisi rajoittanut tätä. Erään haastateltavan mukaan valtamediassa ei Janukovitšin valta-aikana juurikaan esitetty Venäjä-kritiikkiä (H3). Hän myös totesi, että ukrainalaisilta puuttui medialukutaito, joka teki heistä helppoja vaikutuskohteita.

Tiedotusvälineissä oli kriisin eskaloitumisen aikaan paljon ristiriitaista, epäselvää ja jopa virheellistä tietoa Itä-Ukrainan kriisistä, mikä heikensi kansalaisten ymmärrystä siitä, mitä maassa todella tapahtui (H15). Niin Venäjän kuin Ukrainan tiedotusvälineet levittivät paljon perättömiä huhuja ja uutisia, joiden luotettavuutta oli vaikea selvittää. Esimerkiksi Venäjän media julkaisi artikkelin 1.3.2014, että Ukrainan laivasto on liittynyt Mustanmeren laivastoon. Tämä

uutinen toistettiin myös Ukrainan mediassa, eikä sitä ymmärretty Venäjän informaatiovaikuttamiseksi, vaikka näitä artikkeleja tuottivat Venäjän valtioliset kanavat (H16).

Venäjän valtiolla näyttää olevan systemaattinen toimintatapa, miten tietoa vääristellään. Ukrainan hallituksella ei ole suunnitelmallista tapaa tiedottaa kansalaisiaan Krimin ja Itä-Ukrainan tilanteesta. Vaikka valtionhallinto on vuoden 2014 jälkeen merkittävästi lisännyt toimia kansalaisten tilannekuvan vahvistamiseksi, eivät toimet ole edelleenkään riittäviä. (H4; H10.) Tiedon määrä ja tapa, jolla tietoa tarjotaan, on kasvanut, eikä Ukrainan hallitus ole onnistunut luomaan toimivaa strategisen viestinnän³ tapaa. Erään haastateltavan mukaan esimerkiksi siitä, mitä Donbasin alueella tällä hetkellä tapahtuu, tiedotetaan huonosti eikä sodasta, sen syistä ja etenemisestä kerrota tarpeeksi. (H7.) Yksi haastateltavista totesi, että ihmiset hankkivat tietonsa vaihtoehdoista lähteistä lukien, kuka mistäkin; yleensä lähteistä jotka vahvistivat heidän omia näkemyksiään (H2).

Venäjä on käyttänyt median lisäksi kirkkoa vaikutusväylään. Ortodoksilla uskonnolla on keskeinen merkitys ukrainalaisten elämässä. Eräät haastateltavat näkivät Moskovan patriarkaatin alaisuudessa toimivan Ukrainan ortodoksisen kirkon vahvistaneen suhdetta Venäjään. Venäjämieliset oligarkit rahoittivat laajamittaisesti kirkkojen rakentamista sekä peruskorjauksia ja jumalanpalveluksia käytettiin poliittisen viestin välittämiseen. Kiovan patriarkaatin asema on kuitenkin vahvistunut sodan myötä ja Konstantinopolin patriarkaatin Kiovan patriarkaatile vuoden 2018 lopulla myöntämä autokefalia on nähty Ukrainan tapauksessa merkittävänä irtiottona Venäjän vaikutuspiiristä. Ukrainan ortodoksikirkon irtaantuminen on merkittävä historiallinen arvovaltatappio Venäjälle, sillä Ukrainan pääkirkko siirtyi Moskovan alaisuuteen jo vuonna 1686. Kirkkokuntien jakauma noudattaa pääosin Länsi- ja Itä-Ukraina jakoa. (H9.)

Oligarkkien vaikutus yhteiskunnan rakenteissa

Useat haastateltavat katsoivat oligarkkien toimivan poliittisissa sitoumuksissaan ensisijaisesti omia etujaan tavoittelevasti. Television katsotaan olevan oligarkkien keskeinen vaikuttamisen väylä. Käytännössä kaikki maan valtamediat ovat oligarkkien omistuksessa, minkä vuoksi haastateltavat suhtautuivat niihin kriittisesti. Oligarkkien katsotaan olevan kiinteä osa Ukrainan valtakoneistoa, ja toimivan eri poliitikkojen taustavaikuttajina. Useilla näistä oligarkeista, esimerkiksi Viktor Medvedtšukilla, oli jo ennen sodan alkua ja on yhä edelleen yhteyksiä Venäjälle. Koska tänä päivänäkin käytännössä kaikki televisiokanavat ovat edelleen oligarkkien hallussa, halutaan heidän ja politikkojen venäjän-

taktit saada yleiseen tietoon. Osa suhteista liittyy läheisiin perhesuhteisiin, osa puolestaan pohjautuu puhtaaseen yritystoimintaan. (H7.)

Kielikysymys väestön vastakkainasettelun keinona

Presidentti Janukovitšin aikakaudella venäjän kieli pyrittiin nostamaan tasa-vertaiseksi ukrainan kielen kanssa kielilain avulla. Joidenkin haastateltavien mielestä kielilain takia ukrainankieliset kokivat kuuluvansa kielivähemmistöön omassa maassaan. Tämä nähtiin Ukrainassa osana sosiaalisenkoheesion hajottamisprosessia. Venäjän- ja ukrainankielisten välille puolestaan pyrittiin luomaan jännitteitä muun muassa uutisoimalla, että Länsi-Ukrainassa venäjänkielisiä vainotaan. Kieliryhmien välisistä jännitteistä voidaan tosin myös syyttää presidentti Juštšenkön aikakauden polarisoivaa sisäpolitiikkaa. Pääosa haastateltavista totesikin, että kielten välillä ei ollut luonnostaan jännitteitä, vaan niitä pyrittiin tietoisesti luomaan. Venäjä pyrki hyödyntämään tämän tilanteen korostamalla velvollisuutta suojella venäjänkielistä väestönsä. (H3; H4.)

Krimin miehityksen jälkeen ukrainan kielen käyttöä on pyritty vahvistamaan laatimalla uutta lainsäädäntöä, mutta kysymys on edelleen herkkä. Keväällä 2019 voimaan tullut laki ukrainan kielen asemasta nähtiin kuitenkin merkittävänä työkaluna Venäjän vaikutusoperaatioiden hillitsemisessä (H7; H16). Osa venäjänkielisistä haastateltavista sanoi käyttävänsä nyt aktiivisemmin ukrainan kieltä ja he kertoivat myös kannustavansa lapsiaan käyttämään sitä. Venäjän kieltä puhutaan kuitenkin yhä laajasti myös Ukraina-mielisen väestönsä keskuudessa.

Sosiaalinen media ja medianlukutaito

Sosiaalisen median merkitys kasvoi Ukrainassa vuosista 2007–2008 alkaen. Facebookia käytettiin tärkeänä alustana vahvistamaan venäläisten vaikutusvaltaa, vaikkakin ukrainalaiset oppivat käyttämään tätä sovellusta tehokkaasti erityisesti Euromaidanin mielenosoitusten myötä. (H8.) Lisäksi monet ukrainalaiset käyttivät venäläistä sosiaalista mediaa VKontakte-sivustoa, jonka tiedoja tallentavat serverit ovat Venäjällä. Tämä loi mahdollisuuden venäläisille sosiologeille ja keinoälyn algoritmeja käsitteleville sekä kehitteleville toimijoille käyttää näitä tietoja hyväksi. He pystyivät yhdistämään osaamisensa ja käyttämään sitä tehokkaaseen informaatiovaikuttamiseen. Nytemmin Instagram sekä YouTube toimivat merkittävänä vaikutuskanavana erityisesti nuorison parissa. (H3; H4.)

Haastateltavat painottivat medialukutaidon merkitystä, ja sen opettamisen tärkeyttä jo peruskouluissa. Haastateltavien mielestä yleisesti ottaen ukrainalaisten medianlukutaito on heikkoa tehden heistä alttiita valeutisoinnille ja muulle informaatiovaikuttamiselle. Medialukutaitoa vahvistamalla voidaan taistella informaatiovaikuttamista vastaan vähentämään kybervaikuttamisen psykologisia seurauksia. (H3.)

Haastateltavien mukaan ukrainalaiset eivät ymmärrä, kuinka heihin vaikutetaan informaatiolla. Vaikutussyritysten estäminen on haastavaa, sillä internetissä levitettävän materiaalien jakamista on vaikea rajoittaa, ja Venäjän televisiota seurataan nyt kaapeliverkon sijaan esimerkiksi Youtubessa. (H4.) Manipulaatiota tapahtuu monesta eri suunnasta, ei vain Venäjän toimesta. On kuitenkin selvää, että Venäjä pyrkii edelleen aktiivisesti vaikuttamaan yleiseen keskusteluun. Ukrainan presidentinvaalit olivat tästä hyvä esimerkki. Venäjä esimerkiksi operoi aggressiivisen informaatiokampanjan Porošenkoa vastaan. Tästä osoituksena oli se, että Putin antoi julkisen lausunnon, missä sanoi, että kuka tahansa muu tulisi valita presidentiksi paitsi Porošenko. (H4.)

Vaikutusoperaatiot länteen

Haastatteluissa tuli esille myös Venäjän kyky vaikuttaa Ukrainaan lännen kautta. Krimin valtauksen ja Itä-Ukrainan sodan alkaessa Ukrainan, Venäjän ja länsivaltojen tiedonvälitys esitteli runsaasti erilaisia sotaan liittyviä oletuksia. Sekä Ukrainan että Venäjän tiedotusvälineet levittivät oman kantansa mukaisesti väritynyttä tietoa kriisistä. Molempien maiden hallitukset ja mediat myös pyrkivät sensuroimaan kriisiin liittyviä asioita. Venäjän mediassa varsinkin sodan alussa Ukraina uusi hallitus esitettiin laittomana ja fasistisena. Toisaalta Venäjän hallitus salaili joukkojensa osuutta Itä-Ukrainan sotaan, ja kielsi jyrkästi osallistuneensa väkivaltaisuuksiin. (H12.)

Venäjä käytti myös ”trolliarmeijaa” eli nimimerkkejä käyttäviä, verkkokeskusteluja häiriköiviä kommentaattoreita sosiaalisessa mediassa. Sosiaalisen median kautta venäläiset yrittivät systemaattisesti viljellä pelkoa, ahdistuneisuutta ja vihaa Ukrainan etnisten vähemmistökansojen keskuuteen, erityisesti venäläisen vähemmistön piirissä. Tätä toteutettiin muun muassa kuvien manipuloinnilla ja levityksellä Ukrainan armeijan väitetyistä julmuuksista. Esimerkiksi Donbasin alueen asukkaita peloteltiin sosiaalisessa mediassa siitä, että alueen vesihuollossa oli mahdollisesti myrkyä. (ks. esim. Lange-Ionatamishvili, Svetoka & Geers 2015.)

Haastateltavat kokivat lännen vastatoimet riittämättömiksi. Esimerkiksi Yhdysvaltojen presidentin Barack Obama toimenpiteet Krimin valtauksen liittyen arvioitiin vaisuiksi. Haastateltavat painottivat nykyisessä tilanteessa

Yhdysvaltojen, Kanadan ja Naton apua merkittäväksi. Ukrainalaisista yli 50 % haluaisi liittyä Natoon. EU:n, ETYJ:n ja YK:n toimintaa mainittiin harvoin. Talouspakotteilla nähtiin olevan lähinnä symbolinen eikä niinkään Venäjän toimia hillitsevä merkitys. Pakotteiden vaikuttavuuden lisäämiseksi tulisi sanktioita laajentaa koskettamaan Venäjän talouden näkökulmasta keskeisimpiä aloja, kuten energiavientiä, Venäjän valtion omistamia yhtiöitä ja hankkeita ulkomailla. Yleinen näkemys oli se, että länsi on heikko ja sodan voi päättää vain Moskovassa. (H7.)

Ukrainan kansan reaktiot ja valtionhallinnon vastatoimet Venäjän vaikuttamiselle

Ennen alkuvuoden 2014 tapahtumia, Venäjään suhtauduttiin veljeskansana, minkä vuoksi esimerkiksi Ukrainan poliittisen eliitin vahvoja Venäjä-sidonnaisuuksia, Venäjän television vahvaa roolia Ukrainassa ja erityisesti Krimillä, tai muita Venäjän kulttuurin ja kielen asemaan liittyviin toimiin ei suhtauduttu varauksella. (H11; H7.) Vastatoimiin Venäjän mahdolliselle vihamieliselle toiminnalle ei ollut valtionjohdon toimesta varauduttu, sillä sille ei ollut nähty selkeää tarvetta. ”vihreiden miesten” ilmestyessä Krimille ukrainalaiset sotilaat ja poliisit eivät tienneet, miten toimia, eikä Krimin miehityksen alkaessa tilanteen vakavuutta ymmärretty. (H14.) Lisäksi venäläiset olivat soluttautuneet maan poliittiseen eliittiin. Kun Krim vallattiin, valtionhallinnolla ei ollut olemassa varautumissuunnitelmaan, miten vieraan valtion vihamielisyyksiin tulisi reagoida. (H16.)

Veljeksistä viholliseksi

Krimin valtauksen saakka Ukrainassa vallitsi yleinen käsitys siitä, että Venäjä on ystävällismielinen valtio. Krimin valtauksen jälkeen moni kääntyi neutraalista kannasta venäjävastaiseksi. Nimenomaan Krimin valtaus oli käännekohta useimmille ihmisille. Muutos aiempaan ilmapiiriin oli merkittävä, sillä aiemmin Venäjä nähtiin veljeskansana. (H4.) Ukrainassa Venäjän vastainen retoriikka oli vähäistä ennen vuoden 2014 tapahtumia (H16). Nykyään Venäjän sekaantuminen Ukrainan sisäisiin asioihin ja selkeät vaikutuskampanjat ovat herättäneet vastenmielisyyttä Venäjää kohtaan. Haastateltavien mukaan Venäjä koetaan aggressiiviseksi eikä valtioiden väliselle yhteistyölle nähdä enää mahdollisuuksia. (H10.)

Usean haastateltavan mukaan ukrainan kansan identiteetti on Itä-Ukrainan sodasta huolimatta edelleen osittain jakaantunut. Osa ukrainalaisista kaippaa Neuvostoliiton aikoja. Ennen vuotta 2014 Venäjä pyrkiikin aktiivisesti

löytämään ihmisiä, jotka nostalgisoivat neuvostoaikoja ja tukemaan heidän julkisia mielipiteitään. Toimintamalli on osa Venäjän paljon käyttämää vaikutusstrategiaa myös muissa entisen Neuvostoliiton maissa. (H8; H11.)

Paikallisväestön suhtautuminen sotaan

Ukrainalaiset näkevät Krimin tilanteen vaikeana. Haastatteluissa Krimin niemimaa koettiin vahvasti osaksi Ukrainaa ja Venäjän toimet alueella vihamieliseksi ja kansainvälisen oikeuden vastaisiksi. Haastateltavat korostivat venäläisten pettäneen ukrainalaisten luottamuksen toimillaan Krimillä. (H5; H11.)

Haastatteluissa kävi ilmi, että osa kansalaisista on kuitenkin väsynyt sotaan ja haluaisi solmia rauhan Venäjän kanssa. Yksi haastateltava totesi, että hän on kuullut osan kiovalaisista sanovan olevansa jopa valmis antamaan Donbassin alueen Venäjälle, mikäli sillä sota saataisiin loppumaan (H10). Toisaalta haastateltavat katsoivat, ettei Venäjän vaatimuksia voida lopettaa niin. Suurin osa haastateltavista totesi, että Ukraina on sodassa ja Venäjän miehittämät alueet kuuluvat Ukrainalle, jolle ne on myös palautettava. Samalla tilanteeseen ei nähty selkeää ratkaisua. Kuitenkaan Ukrainan ei uskota kykenevän ratkaisemaan asiaa itsenäisesti. Haastateltavat katsoivat, että oikea ratkaisu olisi ajaa Venäjän joukot Donbassista esimerkiksi YK:n rauhaanpakottamisoperaatiolla. Ukraina tarvitsee yhteistyötä ja tukea kansainväliseltä yhteisöltä. (H10; H6.)

Krimin osalta tilanne on kuitenkin vaikea. Eräs haastateltavista totesi, että viidessä vuodessa asukkaat ovat jo tottuneet tilanteeseen ja erityisesti Krimille jäänyt nuori sukupolvi kokee olevansa osa Venäjää (H10). Tähän Venäjä onkin tähdännyt informaatiokampanjoillaan Krimillä. Erityisen monimutkaiseksi tilanteen tekee se, että Krimille jääneet ukrainalaiset ovat venäjämielisiä, mutta kokevat silti olevansa Ukrainan kansalaisia ja nauttivat siihen liittyvistä etuoikeuksista, kuten EU:n viisumivapaudesta. He ovat myös vastaanottaneet Venäjän kansalaisuuden. (H10; H13.)

Vastatoimet Venäjän informaatiovaikuttamiselle

Vuoden 2014 tapahtumien jälkeen, Ukrainassa on tehty valtionhallinnon toimesta useita lainsäädäntöuudistuksia⁴, joilla on pyritty vähentämään Venäjän vaikuttamismahdollisuuksia. Esimerkiksi Venäjän televisiokanavien näyttäminen Ukrainan televisiossa rajoitettiin ja lopulta kiellettiin. Lisäksi 'ru. -päätteisiä' nettisivuja ei enää voi suoraan avata. (H4; H13.)

Haastateltavat kritisoivat kuitenkin tapaa, jolla valtionhallinto pani täytäntöön mediaa rajoittavat lainsäädäntöhankkeet. Kansalaisia ei tiedotettu

uudistusten taustoista, ja myös osa kansanedustajista äänesti rajoittavia lakeja vastaan. Haastateltavat näkivät myös keskeisenä ongelmana sen, että Ukrainassa ihmisiä ei ole kasvatettu suhtautumaan kriittisesti vallanpitäjiin. (H15; H2.)

Taistelussa ihmisten ”mielistä” tasavallan presidentti Petro Porošenko on ollut hyvin heikko, ja informaatioympäristöä ovat dominoineet yksittäiset henkilöt. (H11; H12.) Kansalaisjärjestöjen rooli valeutisten vastaisessa taistelussa on sen sijaan keskeinen, ja vuoden 2014 jälkeen kansalaisyhteiskunnan rooli Ukrainassa on kasvanut merkittävästi. Vapaaehtoistoimijoiden koetaan olevan tehokkaampi kuin valtionhallinto taistelussa kyber- ja informaatiouhkia vastaan. (H8.) Esimerkiksi vuodesta 2015 alkaen Ukrainan Media -keskus on aktiivisesti taistellut Venäjän informaatiovaikuttamista vastaan. He ovat myös toimineet aktiivisesti Brysselissä korjaten valheellisia käsityksiä Itä-Ukrainan sodasta. (H4.)

Kysyttäessä, miten Venäjän informaatiovaikuttamista tulisi torjua, haastateltavat mainitsivat medialukutaidon ja kriittisen ajattelun vahvistamisen olevan keskeisintä. Kansalaisilla on haasteita tulkita kriittisesti informaatioympäristöä. Haastateltavat kokivatkin, että medianlukutaidon harjoittaminen tulisi aloittaa jo päiväkodista, ja se tulisi sisällyttää peruskoulujen oppiaineeksi. (H13; H11; H12.) Myös Venäjän television kieltäminen Ukrainassa on osoittautunut Venäjän vaikutusta vähentäväksi erityisesti vanhemman väestön keskuudessa, mutta muutos vie aikaa. (H2; H10.)

Lähentyminen lännen kanssa

Kaiken kaikkiaan Ukrainassa on viimeisen neljän vuoden aikana tapahtunut merkittäviä uudistuksia Venäjän vaikuttamistoimien torjumiseksi. Ukraina on tiivistänyt yhteistyötä länteen kahdenvälisen kumppanuuksien sekä EU ja Nato- yhteistyön kautta. Valtionhallinnon kyberturvallisuusosaamista on pyritty vahvistamaan muun muassa tekemällä tiivistä yhteistyötä Virossa sijaitsevan Kyberturvallisuuskeskuksen kanssa. (H2; H10.)

Erään haastateltavan mukaan ukrainalaiset eivät tiedä mitään ympäröivien valtioiden politiikasta, mutta Venäjän politiikkaa seurataan. Tähän on osaltaan vaikuttaa venäjämielisen median vahva läsnäolo Ukrainassa. Hän kuitenkin uskoi, että tämä luultavasti tulee uuden sukupolven myötä muuttumaan. Viisumivapaus mainittiin yhtenä merkittävänä Venäjän informaatiovaikuttamista vähentävänä tekijä. Viisumivapaus lisää ihmisten kiinnostusta länttä kohtaan, sillä nuoret henkilöt pääsevät matkustamaan ja näkemään Eurooppaa. (H3; H10.)

Kansallisen identiteetin ja itsetunnon vahvistaminen

Yksi haastateltava kuvasi ukrainalaisten olevan juurettomia, joilta puuttuu kansallistunne, jota nyt tulisi systemaattisesti rakentaa. Yksi konkreettisimmista toimenpiteistä on ollut peruskoulujen historian opetuksen uudistaminen. (H7.)

Haastateltavien mukaan paras tapa taistella Venäjän vaikuttamista vastaan on tehdä Ukrainasta menestyvä ja vahva. Tämä työ vaatii osaavia ihmisiä. Tällä hetkellä keskeisenä haasteena on se, että etenkin koulutettu väestö lähtee pois Ukrainasta ja maa heikentyy. Ennen sotaa Ukrainassa asui noin 42 miljoonaa ihmistä. Nyt joidenkin arvioiden mukaan väkiluku on laskenut noin 30 miljoonaan. Vuoden 2014 tapahtumien myötä Ukrainassa on tällä hetkellä arviolta 1,5 miljoonaa maan sisäistä pakolaista. Yleisesti ottaen pakolaisten tilanne on vaikea. He työllistyvät kantäväestöä huonommin ja heidän sosiaaliturvansa on heikko. (European Union 2018.)

Koko Ukrainan taloudellista ja sosiaalista tilannetta tulisi vahvistaa, ihmisten luottamusta julkishallintoa kohtaan rakentaa muun muassa lisäämällä kansalaisille suunnattua tiedostusta maan tilanteesta, lainsäädäntöhankkeista sekä lisäten toimenpiteitä korruption kitkemiseksi. Kolmas keskeinen toimenpide on vähentää Ukrainan riippuvuutta Venäjän taloudesta ja öljystä. Ukrainan talous on edelleen riippuvainen Venäjän taloudesta, venäläiset omistavat alueellisia sähköyhtiöitä ja osa pankeista on venäläisten omistamia. Kaikkiaan yhteydet Venäjään tulisi minimoida ja yhteistyötä länteen vahvistaa. (H4; H7; H3.)

Johtopäätöksiä

Venäjän kyberoperaatiot Ukrainassa tarjoavat tuoreita oppeja siitä, miten se suurvaltana voi toimia lähialueillaan. Venäjän vaikuttaminen Ukrainaan on ollut pitkäkestoinen projekti, jonka useiden asiantuntijoiden mukaan katsotaan oleva käynnissä myös muualla Euroopassa ja Balkanilla. Venäjä on hyödyntänyt kyberulottuvuutta muun muassa informaatiovaikuttamisen väylänä. Vaikuttamiskeinojen kirjo on näkynyt Ukrainassa jo ennen sodan alkamista ja näkyy edelleen yli viisi vuotta sodan alkamisen jälkeen. (Popescu & Secrieru 2018.) Venäjän kyvykyys toimia kybertoimintaympäristössä suhteessa Ukrainaan on ollut ylivoimainen, mutta sodan edetessä Ukrainan osaaminen on kehittynyt ja keinovalikoima Venäjän vaikuttamisyritysten torjumiseksi on laajentunut. Tätä on osaltaan edesauttanut kansainvälisen yhteisön kuten Naton ja EU:n viranomaisille tarjoama asiantuntija- ja koulutustuki. (Iasiello 2017, 55; H11; H14.)

Tarkastelemalla millaisia kyberulottuvuuden Venäjän vaikuttamistoi-
mia ukrainalaiset havaitsivat ennen konfliktin alkua, voidaan todeta, että

kyberhyökkäykset eivät juuri näkyneet tavallisten ihmisten arjessa tai/ja niistä ei oltu tietoisia. (H11.) Joulukuun 2015 hyökkäys sähköjakeluun ja NotPetya-haittaohjelman leviäminen Ukrainassa vuonna 2017 ovat olleet merkittävimmät uutiskynnyksen ylittäneet kyberhyökkäykset. Näistä tapahtumista huolimatta voidaan todeta, ettei Ukrainaan ainakaan vielä tiettävästi ole kohdistettu vakavampia, strategisen tason kyberhyökkäyksiä, joilla pyrittäisiin lamauttamaan esimerkiksi Ukrainan sähköverkoja, energiajakelua ja finanssijärjestelmää. Edellä mainittujen kyberhyökkäysten vaikutukset esimerkiksi sähköjärjestelmissä jäivät suhteellisen pieniksi.

Voidaankin pohtia, testattiinko Ukrainassa suorituskykyä, joiden vaikutuksen Venäjä tiesi heikoksi, mutta jota tarvitaan muualla myöhemmin. Sitä vastoin kybertoimintaympäristön hyödyntäminen informaatiovaikuttamisen alustana jo ennen Krimin valtausta ei ole jäänyt epäselväksi. Sosiaalista mediaa käytettiin Krimin valtauksen aikana levittämään valheellista tietoa Krimin tapahtumista. Informaatio-operaatioiden kautta on pystytty vaikuttamaan yleiseen asenneilmapiiriin, vahvistamaan vastakkainasettelua erityisesti Ukrainan ja venäjänkielisen väestön välillä.

Haastattelujen pohjalta voidaan todeta, että osa ukrainalaisista näkee Krimin valtauksen ja Itä-Ukrainan epävakauttamisen vain ”virstanpylväiksi” osana Venäjän suurempaa strategista tavoitetta, ja he uskovat, että pahin on vielä edessä. Venäjällä on suuret ja varsin kyvykkäät asevoimat, ja arvioiden mukaan ilman kansainvälisen yhteisön väliintuloa, heillä olisi halutessaan kyky vallata suuria alueita Ukrainasta. Tällöin venäläiset kokisivat kuitenkin poliittisten tappioiden lisäksi, kalusto- ja henkilötötappioita. Haastateltavien keskuudessa vallitsi näkemys, että mikäli tarve vaatii, Venäjä on valmis käyttämään sotilaallista voimaa myös muissa etupiiriinsä kuuluvissa maissa. Venäjän systemaattiset vaikutustoimet ovat olleet nähtävissä Ukrainassa ja myös muissa entisen Neuvostoliiton maissa jo ennen Krimin valtausta. Erään haastateltavan ennustukset Venäjän strategisista tavoitteista olivat erityisen synkät: *”Venäjä valmistautuu suursotaan vuodelle 2021–2022. Sotaa tullaan käymään usealla rintamalla. Suomea ei tulla unohtamaan, sillä sekin on kuulunut osaksi Venäjän imperiumia”* (H3). Jo pelkästään Venäjän valtion tämän hetkinen taloudellinen tilanne herättää kysymyksen, miten realistisena tämän kaltaista ennustusta voidaan pitää. Voidaan kuitenkin todeta, että Venäjän toimet Ukrainassa ovat syvästi ravisuttaneet ukrainalaisten suhtautumista Venäjään ja sen kyvykkyyksiin.

Venäjän kyky toimia pitkällä tähtäimellä suunnitelmallisesti haastaa Euroopan valtioiden turvallisuusrakenteita. Ukrainassa tilanne on ollut monin verroin haastavampi, sillä maiden väliset yhteydet ovat olleet syvät jo ennen Ukrainan itsenäistymisen aikaa. Venäjä pyrkii etupiirijattelun mukaisesti keräämään tietoa erityisesti entisten neuvostotasavaltojen osalta ja vaikuttamaan

informaatio-operaatioilla valtioiden sisäisiin asioihin. Venäjä pyrkii vaikuttamaan myös Suomessa omien ulko- ja sotilaspoliittisten tavoitteidensa mukaisesti, ja on tärkeää varautua tehokkaasti hybridivaikuttamiseen ja muihin laaja-alaisiin turvallisuusuhkiin. Onko Venäjän Ukrainassa hyödyntämä toimintatapa yleispätevä malli, jota voidaan soveltaa missä tahansa, vai onko kyse pikemminkin maa- tai aluekohtaisesta menetelmästä?

Kunkin maan tilanne on erilainen, joten vaikutustoimia on sovellettava olosuhteiden mukaan. Venäjän vaikuttamisstrategiaa Ukrainassa tulee tarkastella historiallisen ja sosioekonomisen tilanteen valossa. Tutkimuksemme osoitti, ettei kybervaikuttamisella ollut suurta vaikutusta ukrainalaisiin tai Ukrainan yhteiskunnan kriittisiin toimintoihin. Toisaalta poliittisen päätöksentekoon vaikuttaminen sekä vastakkainasettelun vahvistaminen venäjän- ja ukrainankielisen väestön välillä, esimerkiksi informaatiovaikuttamisen keinoin, ovat esimerkkejä onnistuneesta hybridivaikuttamisesta. Laajamittainen korruptio ja venäläisten soluttautuminen Ukrainan valtionhallintoon loivat osaltaan pohjaa näille haavoittuvuuksille. Lisäksi ihmisten alttiutta informaatio-operaatioille ovat lisänneet talousvaikeudet sekä voimattomuuden tunne sen suhteen, että yksilöllä olisi mahdollisuuksia vaikuttaa yhteiskunnan nykytilanteeseen tai sen tulevaisuuteen. Haastateltavien mukaan ukrainalaisille ei ole rakentunut vahvaa kansallisidentiteettiä, kansalaisten keskuudessa Ukrainan historian tuntemus on heikkoa, erot itä- ja länsiukrainalaisten ajattelumaailmassa ovat suuria ja etnisten ryhmien välillä vallitsee vastakkainasetteluita. Tämä antaa Venäjälle mahdollisuuden lisätä yhteiskunnan sisäisten ryhmittymien välistä ristiriitaa.

Kansainvälisen kriisinhallinnan näkökulmasta Ukrainan voidaan kuitenkin nähdä olevan positiivisesti poikkeuksellinen valtio. Valtion hallinto- ja turvallisuusrakenteet ovat olleet olemassa maan itsenäistymisestä asti ja maan talous ja infrastruktuuri ovat suhteellisen hyvin kehittyneitä. Itä-Ukrainan sodan alun jälkeen maassa on tapahtunut paljon muutoksia yhteiskunnan kehityksen vahvistamiseksi. Lisäksi yhtenäisen Ukrainan eteen tehdään töitä niin kansalaisyhteiskunnassa kuin valtionhallinnossakin. Keväällä 2019 voimaan tullut kielilaki on osoitus tästä kehityksestä. Kahdenvälisten kumppanuuksien vahvistaminen esimerkiksi Yhdysvaltojen ja Kanadan kanssa sekä EU:n ja Naton kanssa lähentyvät suhteet ovat osaltaan lisänneet maan integroitumista Lännen vaikutuspiiriin.

Näin ollen pohdittaessa, millaisia johtopäätöksiä voimme Suomen osalta tehdä tarkastelemalla Venäjän vaikutustoimia Ukrainassa ennen vuoden 2014 tapahtumia, tulisi huomio kiinnittää yhteiskuntiemme erityispiirteisiin ja sieltä nouseviin haavoittuvuuksiin. Suomessakin pyritään vaikuttamaan syvällä yhteiskunnan rakenteissa. Esimerkkinä tästä voidaan pitää suomettumisen ilma-
piiriä ja kyvyttömyyttä käydä keskustelua Suomen ja Neuvostoliiton välisestä

historiasta. Yhteiskunnallisen keskustelun puute suomalaisten poliitikkojen Venäjä-yhteyksistä ruokkii vaikutusmahdollisuuksia. Yhteisen historian merkitys korostuu entisestään, jos siitä ei voida käydä avointa keskustelua.

Ukrainan esimerkit ovat osoittaneet olemassa olevaan lainsäädäntöön liittyviä haasteita. Toiminnan kansainvälistyessä ja kaupallistuessa tärkein keino suojata kriittinen infrastruktuuri tapahtuu lainsäädännön kehittämisen ja niiden valvonnan kautta. Tämä korostuu erityisesti kybertoimintaympäristössä, missä sekä kansainvälinen että kansallinen lainsäädäntö on puutteellista. Tämä ilmenee konkreettisesti esimerkiksi kyberrikollisuuden torjuntaan ja valheellisen tiedon levittämiseen liittyvissä asioissa. Millä perusteilla valheellista tietoa levittäviä verkkosivuja voidaan sulkea rajoittamatta eurooppalaisia perusoikeuksia? Miten turvallisuus otetaan ylipäätään huomioon digitalisoituneen tietoyhteiskunnan lainsäädännössä?

Suomalaisilla on paikoin ollut nähtävissä kriittistä suhtautumista turvallisuusselvityksiin ja kaksoiskansalaiskeskusteluun. Yleistä keskustelua eduskuntavaalien alla keväällä herätti esimerkiksi kansanedustajien turvallisuusselvitykset, vaikka he käsittelevät työssään salaisia asiakirjoja. Virkamiesten osalta turvallisuusselvitykset ovat oleellinen osa rekrytointia, joten voidaan kysyä miksi kansanedustajien osalta ei ole näin, sillä näillä toimilla suojataan toimintakykyistä järjestelmää. Suomessa on suhtauduttu hivenen ylimielisesti oligarkkien räikeään vaikuttamiseen poliittiseen päätöksentekoon, mutta samaan aikaan meidän tulisi olla hyvin tietoisia poliittisten toimijoiden ja puolueiden rahoituskuvioista. Sama koskee myös mediataloja ja erilaisia ajatushautomoja.

Kaikkiaan haasteeksi on muodostunut lainsäädännön kankeus hybridivaikuttamisen edessä. Informaatiokampanjoiden operoiminen on suhteellisen yksinkertaista, mikäli kohdemaana sen sallii omalla lainsäädännöllään. Viranomaisten, ja myös valtionhallinnon ja yksityisyhteistyön välillä on ”harmaita alueita”, jolloin on epäselvää kenen vastuulle esimerkiksi erilaisten järjestelmien suojaaminen ja kansalaisten tiedottaminen kuuluu? Kyberulottuvuudessa tapahtuvien vaikutusyritysten ja kyberturvallisuuden vahvistaminen kuuluu kaikille eri hallinnonaloille. Toimijoina ovat valtionhallinto, viranomaiset, elinkeinoelämä, maakunnat, kunnat, järjestöt ja yksilöt. Turvallisuusajattelu tulisi olla eri hallinnonalojen suunnittelun keskiössä.

Häiriötilanteiden hallinnassa korostuu johtamisen, koordinoimisen, tilannekuvan sekä viestinnän yhteistyö. Kuten Ukrainan sota on osoittanut, erityisesti strategisella viestinnällä on keskeinen merkitys kansalaisten turvallisuuden tunteen vahvistamisessa. Sillä myös vahvistetaan kansalaisten luottamusta päätöksentekijöitä ja turvallisuusviranomaisia kohtaan. Ukrainan hallituksella ei edelleenkään ole systemaattista tapaa viestiä kansalaisilleen esimerkiksi Donbassin alueen tilanteesta, mikä on omiaan lisäämään vaihtoehtoisten

tietolähteiden merkitystä kansalaisten rakentaessa ymmärrystä sodan taustoista ja seurauksista.

Keskeinen keino informaatiovaikuttamisen torjumiseksi on kansalaisten tietoisuuden kasvattaminen ja ymmärryksen vahvistaminen erilaisista vaikutuskeinoista. Medianlukutaitoa ja lähdekriittisyyttä tulee opettaa lapsille jo kodeista ja päiväkodeista alkaen. Myös virkamiesten osaamista ja kykyä varautua ja vastata erilaisiin vaikuttamisyrytyksiin tulee vahvistaa. Kuten Ukrainan esimerkki on osoittanut, sodan keskeisin taistelun kohde ovat ”ihmisten mielet.”

Viitteet

- 1 Esimerkiksi International Crisis Groupin raportin mukaan (2019) näitä tavoitteita olivat: estää Ukrainan lähentyminen EU:n ja Naton kanssa, turvata Venäjän poliittiset ja taloudelliset intressit ohjaamalla Ukraina Euraasian Tulliliittoon, sekä mahdollistaa ulkovenäläisten liittyminen ja palaaminen takaisin osaksi Venäjää.
- 2 Maskirovkalla tarkoitetaan halutun kohteen naamioinnin lisäksi petosta tai hämäystä osana operaatiota.
Stephen Dayspringin (2015) kuvailee Venäjän aloittaneen Krimin operaation pohjuttamisen jo pitkään ennen miehitystä värväämällä riveihinsä ukrainalaisia poliiseja, virkamiehiä ja tiedustelupalvelun väkeä, jotka miehityksen aikaan eivät vastustaneet venäläisiä joukkoja. Venäjä onnistui myös siirtämään Ukrainaa ja sen läheisyyteen suuren määrän joukkoja ennen Krimin miehitystä Sotshin olympialaisten turvatoimiin vedoten. Krimiläisille miehitys näyttäytyi aluksi ”kohteliaiden vihreiden miesten”, eli venäläisten tunnuksettomien erikoisjoukkojen ilmestymisenä katukuvaan helmikuun 2014 lopulla. Niin kansalaisten kuin päättäjien keskuudessa vallitsi pitkään epätietoisuus siitä, keitä nämä sotilaat edustivat, etenkin kun Venäjän presidentti Vladimir Putin kiisti tiukasti Venäjän osuuden Krimin tapahtumiin. (Dayspring 2015.)
- 3 Strateginen viestintä on hallituksen ja valtioneuvoston ulkoista viestintää medialle ja suurelle yleisölle. Strateginen viestintä on viestintää siitä, mikä näkyy julkisuudessa tai siitä, mitä hallitus tai valtioneuvosto on päättänyt julkaista medialle. Strategisessa viestinnässä pyritään siirtämään faktoja suurelle yleisölle. (ks. esim. Rantapelkonen 2014, 8.)
- 4 Esimerkiksi helmikuussa 2015 säädettiin laki, jolla pyrittiin suojelemaan televisiota ja radiota. Lainsäädännöllä muun muassa kiellettiin sellaisten audiovisuaalisten teosten esittely, jotka popularisoivat hyökkääjän (Venäjän) lainvalvontaviranomaisia, asevoimia, sotilaallisten tai turvallisuusjoukkojen toimia Ukrainassa.

Lähteet

- Applebaum, Anne (2018). *Punainen nälkä – Stalinin sota Ukrainassa*. Helsinki: Siltala Publishing.
- Bachmann, Sascha-Dominik (2015). Hybrid wars: The 21st -century's new threats to global peace and security. *Scientia Militaria, South African Journal of Military Studies*, 43(1), 77–98.

- BBC (2018). Crimea profile 17.1.2018. <https://www.bbc.com/news/world-europe-18287223>, (16.6.2019).
- Brunson, Jonathan (2019). Implementing the Minsk Agreements Might Drive Ukraine to Civil War. That's Been Russia's Plan All Along, *War on the Rocks*, kommentaari julkaistu 1.2.2019, <https://warontherocks.com/2019/02/implementing-the-minsk-agreements-might-drive-ukraine-to-civil-war-thats-been-russias-plan-all-along/>, (3.6.2019).
- Danylyck, Oleksandr (2016). Russian Agression toward Ukraine, CTX Counter Hybrid Warfare: Best uses of SOF in a Pre-Article V Skenario, *CTX*, 6(4), 31–43.
- Dayspring, Stephen (2015). *Toward a theory of hybrid warfare: the Russian conduct of war during peace*. Thesis and Dissertation Collection. Naval Postgraduate School, U.S. Armed Forces.
- Eskola, Jari & Juha Suoranta (1998). *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Helsinki: Osuus-kunta Vastapaino.
- EU (2019). *EU-Ukraine relations – Factsheet* 10.5.2019. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/4081/%20EU-Ukraine%20relations,%20factsheet, (8.6.2019).
- Faber, Peter (2002). The Evolution of Airpower Theory in the United States; From World War I to Colonel Warden's The Air Campaign. Teoksessa J. Olsen (toim.), *Asymmetric Warfare*. Oslo: The Royal Norwegian Air Force Academy.
- Erol, Mehmet & Oğuz, Safak (2015). Hybrid Warfare Studies and Russia's Example in Crimea, *Gazi Akademik Bakış*, 9(17), 261–277.
- European Union (2018). National monitoring system report on the situation of internally displaced persons. *Project funded by the European Union and implemented by the International Organization for Migration*, 03/2018. https://displacement.iom.int/system/tdf/reports/nms_round_9_eng_press_0.pdf?file=1&type=node&id=4962, (8.6.2019)
- Fadok, David (1995). *John Boyd and John Warden Air Power's Quest for Strategic Paralysis*. Alabama: Air University Press, Maxwell Air Force Base.
- Galeotti, Mark (2016). Putin's Hydra: Inside Russian's Intelligence Services. *European Council on Foreign Relations*. [https://www.ecfr.eu/page/-/ECFR_169_-_INSIDE_RUSSIAS_INTELLIGENCE_SERVICES_\(WEB_AND_PRINT\)_2.pdf](https://www.ecfr.eu/page/-/ECFR_169_-_INSIDE_RUSSIAS_INTELLIGENCE_SERVICES_(WEB_AND_PRINT)_2.pdf), (21.6.2019).
- Gonchar, Mykhailo (2017). *Wars-XXI: Russia's Polyhybression*. Kiova: Center for Global Studies, "Strategy XXI", Synergising Energies.
- Hoffman, Frank G. (2007). *Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars*. Arlington: Potomatic Institute for Policy Studies.
- Iasiello, Emilio (2017). Russian Improved Information Operations: From Georgia to Crimea. *Innovations in Warfare and Strategy*. https://ssi.armywarcollege.edu/pubs/parameters/issues/Summer_2017/8_Iasiello_RussiasImprovedInformationOperations.pdf, (8.6.2019).
- International Crisis Group (2019). *Rebels without a Cause: Russia's Proxies in Eastern Ukraine Europe Report N°254*. Brussels: International Crisis Group.
- Kofman, Michael, Katya Migacheva, Brian Nichiporuk, Andrew Radin & Jenny Oberholtzer (2017). *Lessons from Russia's Opreations in Crimea and Eastern Ukraine*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Lange-Ionatamishvili, Elina, Sanda Svetoka & Kenneth Geers (2015). Strategic communications and social media in the Russia Ukraine conflict. *Cyber War in Perspective: Russian Aggression against Ukraine*. Tallinna: NATO CCD COE Publications.
- Lehto, Martti. (2018). *Kybersodankäynti*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Lehto, Martti. & Jarno Linnéll (2017). Kybersodankäynnin kehityksestä ja tulevaisuudesta. *Tiede Ja Ase*, 75. Helsinki: Suomen Sotatieteellinen Seura, 179–212.
- Lehto, Martti. (2014). Kybertaistelun toimintaympäristön teoreettinen tarkastelu. Teoksessa T. Kuusisto (toim.) *Kybertaistelu 2020*. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu, Taktiikan laitos, 67–89.
- Olsen, John. (2007). *John Warden and the Renaissance of American Air Power*. Virginia: Potomac Books.
- Perloth, Nicole, Mark Scott & Sheera Frenkel (2017). Cyberattack Hits Ukraine Then Spreads Internationally. *The New York Times*, 27.6.2017. <https://www.nytimes.com/2017/06/27/technology/ransomware-hackers.html> (16.6.2019).
- Popescu, Nicu & Stanislav Secieru (toim.) (2018). Hacks, leaks and disruptions – Russian cyber strategies. *Chaillot Papers*. <https://www.iss.europa.eu/content/hacks-leaks-and-disruptions-%E2%80%93-russian-cyber-strategies> , (23.10.2018).
- Puustola, Juha. & Petteri Lalu (2015). Hybridisodankäynnin käsitteestä. *Tutkimuskatsaus* 1/2015, Riihimäki: Puolustusvoimien tutkimuslaitos.
- Raitasalo, Jyri (2018). Hybridisota ja hybridiuhat – paljon vanhaa, onko mitään uutta? *Tiede ja Ase*, 76. Helsinki: Suomen Sotatieteellinen Seura, 27–53.
- Rantapelkonen, Jari (2014). *Strategisen viestinnän salat*. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu.
- Renz, Bettina. & Hanna Smith (2016). Russia and hybrid warfare – going beyond label. *Aleksanteri Papers*, 1/2016, 1–23.
- Välisluureamet (2018). International security and Estonia 2018. *Estonia Foreign Intelligence Service*. <https://www.valisluureamet.ee/pdf/raport-2018-ENG-web.pdf>, (10.6.2019).
- Warden, John. A. III (1998). Success in Modern War: A Response to Robert Pape's Bombing to Win. *Security Studies*, 2 winter 97/98, 170–188.
- Warden, John. A. III (1995). Air Theory for the 21st Century. Teoksessa B. R. Schneider & L. E. Grinter *Battlefield of the Future: 21st Century Warfare Issues*. Studies in National Security No 3. Alabama: Air War College, Air University Press, Maxwell Air Force Base, 103–124.
- Warden, John A. III. (1988). *The Air Campaign: Planning for Combat*. Washington, DC: National Defence University Press.
- Warden, John A. III. (1995). Enemy as a System. *Airpower Journal*, Spring 1995, 9(1), 40–55. https://www.airuniversity.af.edu/Portals/10/ASP/journals/Volume-09_Issue-1-Se/1995_Vol9_No1.pdf.
- Wither, James (2016). Making Sense of Hybrid Warfare. *Connections: The Quarterly Journal*, 15, 73–87.

Haastattelut

Haastattelun numero	Haastattelukieli
H1	Venäjä
H2	Englanti
H3	Venäjä
H4	Englanti
H5	Venäjä
H6	Englanti
H7	Englanti
H8	Venäjä
H9	Venäjä
H10	Englanti
H11	Englanti
H12	Venäjä
H13	Venäjä
H14	Venäjä
H15	Venäjä
H16	Englanti
H17	Englanti
H18	Englanti

Taulukko 1. Haastatteluaineiston kuvaus.

	Harkova (n=6)	Kiova (n=12)
Viranomaiset ja paikallishallinto	1	3
Elinkeinoelämän edustajat	0	2
Kansalaisjärjestöt, media ja tutkimuslaitokset	2	6
Muut	3	1